

Θρησκευτικός ανθρωπισμός και τουρκοκρατία

/ Πεμπτουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες

Η ευρύτατη έννοια του όρου «ανθρωπισμός» έχει επικρατήσει να χρησιμοποιείται -συνοδευόμενη μάλιστα από τον προσδιορισμό «θρησκευτικός»- για να περιγράψει την πνευματική αφύπνιση που σημειώθηκε στην ελληνική επικράτεια κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, με τα συνακόλουθα εκπαιδευτικά, μορφωτικά κ.α.

«επιτεύγματά» της. Θεωρείται μάλιστα ότι το πνευματικό αυτό φαινόμενο προηγήθηκε του νεοελληνικού Διαφωτισμού, μιας άλλης παιδευτικής «κίνησης» με επίσης ιδιαίτερα γνωρίσματα.

Τα χαρακτηριστικά του «θρησκευτικού ανθρωπισμού» γίνεται προσπάθεια να καταγραφούν αδρομερώς στην παρούσα εργασία, αν και είναι κοινή διαπίστωση ότι η πνευματική αυτή έκφανση συνδέεται με το καθημερινό βίωμα των ανθρώπων, με την ανάγκη επιβίωσής τους, και δεν υπήρξε συνειδητή και στοχευμένη προσπάθεια. Προηγουμένως είναι αναγκαίο να γίνει μία σύντομη ιστορική παρουσίαση του όρου «ανθρωπισμός» γενικά, αλλά και σε αντιδιαστολή με τον «θρησκευτικό» η «χριστιανικό».

Έχει υποστηριχθεί ότι «ο ανθρωπισμός δεν είναι σχολή σκέψης αλλά μάλλον μία προοπτική θέασης του κόσμου». Σε μία αναδρομή των επιβιώσεων του πνευματικού αυτού «φαινομένου» παρατηρούμε ότι η ανθρωπιστική κοσμοαντίληψη της Αναγέννησης προέβαλλε την μελέτη των κλασσικών γραμμάτων και ιδιαιτέρως την υψηλή αξία του ανθρώπου.

Στην αρχαιότητα θεμελιώδη ρόλο ως προς την εδραίωση μιας ανθρωπιστικής κοσμοθεωρίας έπαιξε ο Πρωταγόρας και η διατύπωσή του ότι «πάντων χρημάτων μέτρον άνθρωπος», η οποία πάντως δεν φαίνεται να ασκούσε ξεκάθαρα κριτική της μεταφυσικής η να θεμελιώνει ένα αυτονομημένο Εγώ. Ο ανθρωπισμός, όπως κατανοείται στο πλαίσιο της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού, εξαίρει το ατομικό Εγώ -εν αντιθέσει προς το συλλογικό Εγώ- και τις «απόλυτες» δυνατότητες που αυτό διαθέτει.

Ακριβώς αυτό εξέφραζαν οι ιδέες του Φραγκίσκου Πετράρχη (1304-1374), δια των οποίων προβάλλονταν η αξία και τα δικαιώματα του ανθρώπου και καλλιεργούνταν ο ατομικισμός, ο φιλελευθερισμός και η χειραφέτηση από κάθε αυθεντία. Αν και υποστηρίζεται ότι ο Πετράρχης δεν απομακρύνθηκε από την δυτική Εκκλησία, είναι βέβαιο ότι οι ιδέες του οδήγησαν σ' εκείνον τον ανθρωπολογικό τύπο, τον οποίο εδραίωσε εν συνεχεία ο Διαφωτισμός ή ο,τι συνήθως αποκαλείται «Νεωτερικότητα».

Το Εγώ της Νεωτερικότητας δεν χρειάζεται την θρησκευτική αναζήτηση ή βεβαιότητα, αλλά κινείται σε μία αυτόνομη προοπτική, αναζητώντας την γνώση και την ατομική ηθική τελειότητα. Εισηγείται την απομάκρυνση του Θεού τόσο από τα πράγματα όσο και από τον ίδιο τον άνθρωπο. Στην καλύτερη περίπτωση, διακρίνει κανείς μία τυπική εκδήλωση ηθικής συμπεριφοράς προς τους συνανθρώπους ως επιβεβαίωση του ατομικού Εγώ. Αλλά μία τέτοια εκδήλωση δεν πηγάζει κατ' ανάγκην από ορισμένη θρησκευτικότητα.

Επίσης, ακόμα κι αν αναγνωρίσει κάποιος στον ανθρωπισμό τον χαρακτήρα των ηθικών ιδεωδών των κλασικών γραμμάτων και κυρίως της σύζευξης του ανθρωπισμού και του χριστιανισμού, τότε ενδέχεται να απογοητευθεί, διότι η κυριαρχία των θετικών επιστημών και της τεχνολογίας (ιδιαίτερως κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αι.) είναι ολοκληρωτική.

Παρατήρηση: Το παρόν άρθρο αποτελεί τμήμα της εργασίας "Χαρακτηριστικά του θρησκευτικού ανθρωπισμού στον τουρκοκρατούμενο ελλαδικό χώρο (16ος - μέσα 18ου αι.)" της Δρ. Φιλολογίας Έλενας Χατζόγλου - Μπαλτά. Πρώτη δημοσίευση στο περιοδικό: «Νέος Ερμής ο Λόγιος», έτος 5ο, τεύχος 11ο, χειμώνας 2015, σσ. 213-224